

Ar nedarbas riboja? Bendruomeniškumas, socialiniai paramos tinklai ir dalyvavimas viešajame gyvenime

JURGA BUČAITĖ-VILKĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Santrauka. Šiame straipsnyje bandoma atsakyti į klausimą, kaip socialinėje atskirtyje atsidūrusios visuomenės grupės naudojasi socialiniais paramos tinklais, siekdamos sumažinti neigiamą socialinės stigmatizacijos poveikį. Socialinių ryšių vaidmuo tokiuose socialinės atskirties procesuose kaip marginalizacija, skurdas, socialinė poliarizacija yra itin reikšmingas. Socialiniai tinklai leidžia minimizuoti socialinės izoliacijos, atskiriančios individą nuo svarbiausių šeimos, draugų, darbo, socialinės paramos institucijų, našta ir suteikia priėjimą prie finansinių ir simbolių išteklių. Nagrinėjamas ir kitas problemiškas klausimas, kokios reikšmės teikiamos bendruomeniškumui ir kolektyvinei veiklai, ar domėjimasis visuomeninėmis aktualijomis ir dalyvavimas viešajame gyvenime gali būti traktuojamas kaip viena iš efektyvių strategijų, padedančių sumažinti socialinę distanciją. Teorines įžvalgas iliustruoja kokybinio pusiau struktūruoto interviu su jaunais bedarbiais vyrais iki 40 metų amžiaus rezultatai.¹ Empiriniai tyrimo rezultatai atskleidžia, kaip darbą praradę asmenys kuria ir naudojami socialiniais paramos tinklais, kokią prasmę suteikia stipriems ir silpniems socialiniams ryšiams, ar, priešingai, nedarbo situacijos sąlygotas bejėgiškumas, socialinė apatija ir galios trūkumas suardo turimus socialinius saitus ir atriboja nuo bendruomeninio gyvenimo. Tarp jaunų bedarbių vyrų, turinčių žemesnį išsilavinimą, itin ryškiai atsiskleidžia politinių galių praradimo aspektas ir akivaizdi socialinė marginalizacija. Jų turimi socialiniai tinklai fragmentiški ir poliarizuoti. Ir atvirkščiai, vyrai, turintys aukštesnį išsilavinimą, kur kas efektyviau naudojami sukauptu socialiniu ir simboliu kapitalu, siekdami sumažinti nedarbo situacijos sąlygotas socialines ir ekonomines rizikas. Jaunų bedarbių pateikta socialinio teisingumo samprata atspindi individualią atsakomybę už subjektyvius gyvenimo pasirinkimus, o bendruomeniškumo ir solidarios visuomenės vizijos lieka tapatybės užribyje.

Raktažodžiai: socialiniai tinklai, bendruomeniškumas, socialinė atskirtis, nedarbas.

Keywords: social networks, community action, social exclusion, unemployment.

1 Mokslinis tyrimas finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos priemonę. Projektas „Socialinė atskirtis ir socialinis dalyvavimas pokyčių Lietuvoje“ (Nr. VPI-3.1-SMM-07-K-02-045).

Įvadas

Analizuojant socialinės atskirties fenomeną šalia vartojimo, gamybos, politinio dalyvavimo dimensijų išskiriamas ir socialinės sąveikos aspektas, pabrėžiantis socialinių ryšių su šeima, draugais, kaimynais svarbą (Burchardt, Le Grand, Piachaud 2009, 31). Tania Burchardt, Julianas Le Grandas ir Davidas Piachaudas (1999) akcentuoja savanorišką ir nesavanorišką socialinės atskirties procesą. Anot autorių, savanoriškomis socialinės atskirties praktikomis gali virsti nedalyvavimas gamyboje ir vartojime, santaupų neturėjimas, atsisakymas dalyvauti politinėje ir socialinėje veikloje (Burchardt et al. 1999, 227–229). Tačiau tuo pat metu tyrėjai pabrėžia, kad praktikoje savanoriško ir nesavanoriško nedalyvavimo dimensijos yra persipynusios, tad empiriškai sunku nustatyti, kada asmuo savo noru atsiriboja nuo visuomeninio gyvenimo, o kada jis tampa savotišku struktūrinių ekonominių ar socialinių pokyčių įkaitu. Socialinėje atskirtyje atsidūrę asmenys patiria izoliaciją, atribojančią individą nuo tokių socialinių institucijų kaip darbo rinka, šeima, neformalios draugų, pažįstamų grupės, socialinės paramos sistema, politinės institucijos.

Teorinėje literatūroje ypač didelis dėmesys skiriamas socialinių tinklų ir socialinės atskirties ar įtraukties sąsajoms, t. y. analizuojamas socialinių ryšių vaidmuo tokiuose socialinės atskirties procesuose kaip marginalizacija, skurdas, populiacijos mažėjimas, socialinė poliarizacija. Manoma, kad įsitraukimas į socialinius tinklus turi nemažai teigiamų aspektų, pavyzdžiui, žymi solidarumą ir tarpusavio bendradarbiavimą. Individai jungiasi į pagalbos ir paramos tinklus siekdami disponuoti turimais ištekliais, tarp jų ir finansiniais, materialiniais, informaciniais ar suteikiančiais psichologinę emocinę paramą. Stengiamasi atskleisti, kaip socialiniuose pagalbos tinkluose kuriamos ir palaikomos tokios normos kaip abipusiškumas, pasitikėjimas, atvirumas, integracija ir solidarumas. Kita vertus, socialiniai tinklai veikia kaip tam tikra socialinė terpė, kurioje formuojasi socialiniuose tinkluose veikiančių dalyvių tapatybės. Šitaip individualiai kuriama ir subjektyviai suvokiama socialinė terpė tampa kolektyvinės veiklos simboliu, įgalinančiu kolektyvinius veiksmus. Barry Wellmano teigimu, socialinių tinklų analizė neskirta tariamo solidarumo analizei. Ji nepadedą surasti ir paaiškinti solidarumo sentimentų, tačiau veikia kaip analitinis įrankis, padedantis identifikuoti bendruomenines socialines struktūras (Wellman 1979, 1203).

Analizuojant įvairius socialinės atskirties reiškinių aspektus iš socialinių tinklų perspektyvos ypač didelis dėmesys skiriamas klausimui, ar socialiniai ryšiai palengvina socialinę marginalizaciją, ar, priešingai, riboja individualius

pasirinkimus ir gyvenimo šansus, įtraukdama į jau nusistovėjusias socialinių santykių struktūras. Vienas šio požiūrio šalininkų Grahamas Crow teigia, kad pavienėse vietovėse ar kaimynystėse nusistovėjusios socialinės normos ir taisyklės gali sukurti naujas socialinės atskirties formas, taip sudarydamos didesnius socialinius barjerus individų mobilumui (Crow 2004). Daugiausia analitinio dėmesio sulaukia socialinių ryšių formavimosi procesas atskirose vietos bendruomenėse ar kaimynystėse. Pavyzdžiui, empiriniai bendruomenių tyrimai parodė, kad daugelis kaimynystėse gyvenančių žmonių artimų draugų daugiau turi už gyvenamosios vietovės ribų, o ne toje pačioje vietoje (Wellman 1979). Silpniems neklasterizuotiems socialiniams tinklams suteikiama kur kas didesnė reikšmė. Tuo tarpu stiprūs kaimynystės ryšiai pasidaro mažiau vertinami (Guest, Wierzbicki 1999). Socialinių tinklų analizė vis dėlto atskleidė ir priešingą tendenciją, t. y., jog kaimynystės pagrindu susiformavę socialiniai tinklai suteikia specifinę pagalbą, pavyzdžiui, įgalina keistis mažomis ar didesnėmis paslaugomis, tokiomis kaip vaikų priežiūra, skubioji pagalba, buities ir remonto darbai (Wellman, Wortley 1990). Kai kurie empiriniai tyrimai rodo, kad vietos bendruomenėse susiformavę stiprių ryšių tinklai gali turėti neigiamo poveikio socialinei kontrolei ir bendruomenės išteklių panaudojimui, ypač marginalizuotose vargingose vietovėse (pavyzdžiui, Fernandez, Harris 1992). Kitaip tariant, kaimynystėse, kurioms mažiau būdingi silpni, išskaidyti ryšiai, susiduriama su kolektyvinės mobilizacijos ir kolektyvinio veiksmo stoka (Granovetter 1973).

Šiame straipsnyje mums aktualiausia dalyvavimo visuomeniniame gyvenime ir bendruomeniškumo problematika. Formuluojami tokie probleminiai klausimai: kaip socialinėje atskirtyje atsidūrę asmenys suvokia kolektyviškumą ir solidarumą visuomenėje, kokią prasmę teikia visuomeniniam dalyvavimui, kokiomis paramos institucijomis jie pasitiki, kokia yra neformalių socialinių ryšių svarba siekiant minimizuoti ekonominius, socialinius ir psichologinius nepriteklių padarinius. Straipsnyje remiamasi kokybinio pusiau struktūruoto interviu su jaunais bedarbiais vyrais iki 40 metų amžiaus duomenimis. Tyrimas buvo atliktas 2013 m. balandžio–rugpjūčio mėnesiais didžiausiuose miestuose (Vilniuje, Kaune) ir kaimo vietovėse. Pagrindiniai empiriniai tyrimo klausimai leidžia atskleisti, ar darbą praradę asmenys yra visuomeniški, ar tarpusavyje kuria socialinius paramos tinklus, kokią prasmę bedarbiai teikia stipriems ir silpniems socialiniams ryšiams, kokią naudą gauna iš turimų socialinių ryšių. Ar, priešingai, nedarbo situacijos sąlygotas bejėgiškumas, apatija ir pasyvumas suardo turimus socialinius saitus, atriboja nuo visuomeninio gyvenimo ir domėjimosi visuomenės aktualijomis?

Teorinė diskusija: bendruomeniškumas, kolektyvinė veikla ir socialinių tinklų efektas

Akademinė diskusija apie kaimynystės ir bendruomeniškumo įtaką įvairiuose socialinės atskirties procesuose gana išplėtota. Siekiama atsakyti į klausimą, kaip lokaliuose vietovėse susiformavę socialiniai ryšiai ir jų specifika gali paaiškinti tokius reiškinius kaip skurdo kultūra, nusikalstamumas, marginalizacija, nedarbas ir dalyvavimas darbo rinkoje, socialinių paslaugų tinklo infrastruktūra, erdvinė segregacija, politinis vietos gyventojų aktyvumas ir dalyvavimas įvairiose pilietinėse iniciatyvose ir pan. Vienas iš tokių tipišku pavyzdžių yra Nicko Bucko socialinės deprivacijos priežasčių ir kaimynystės charakteristikų sąveikos tyrimas Didžiojoje Britanijoje (Buck 2001). Autorius formuluoja klausimą, ar specifinės vietos bendruomenių charakteristikos, tokios kaip vietos gyventojų šeimų socialinė sudėtis, išsilavinimas, amžius, nedarbo trukmė, profesinė patirtis gali lemti individualius pasirinkimus ir socialinio mobilumo galimybes deprivacijoje patiriančiose kaimynystėse. Empirinių duomenų analizė rodo, kad kaimynystėse susiformavusi deprivacija lemia nematerialius skurdo rodiklius, kylančius dėl ribotų socialinio dalyvavimo ir vartojimo galimybių. Mažesnėse vietovėse ar bendruomenėse nematerialių išteklių trūkumo efektas yra kur kas didesnis dėl stiprių socialinių ryšių tinklų, ribojančių mobilumą ir įvairių naudingų išteklių mainus (Buck 2001, 2272).

Šiame straipsnyje taip pat remiamasi socialinių tinklų sąvoka, padedančia įvertinti, kaip išplėtoti socialiniai ryšiai ir jų tipai susiję su socialinės atskirties intensyvumu. Taip pat klausiama, ar skirtingi socialiniai tinklai pagelbsti sumažinti neigiamą socialinės atskirties poveikį individams ar jų grupėms, ar atvirkščiai, dėl nusistovėjusių socialinių ryšių specifikos atskiros vietovės ar kaimynystės patiria didesnę socialinių ir ekonominių išteklių trūkumą. Šis požiūris rodo, kad socialinė įtrauktis mažesnė ten, kur labiau išplėtoti silpni ryšiai, galintys susieti atskirtyje esančias socialines grupes su kitomis visuomenės grupėmis. Tokie silpni socialiniai tinklai leidžia keistis naudinga ir svarbia informacija, gauti materialios pagalbos ar patarimų, skatina naujų socialinio elgesio formų ar kultūrinių simbolių kaitą (Granovetter 1983; Montgomery 1991 ir 1992; Franzen, Haggartner 2006). Kalbant detaliau, įvairios vietos bendruomenių ir kaimynysčių studijos bando atsakyti į klausimus, kokie šiuolaikinėms bendruomenėms būdingi socialiniai tinklai ir kaip skirtingi socialinių ryšių tipai (silpni arba stiprūs) padeda apibrėžti klasinius skirtumus ir identifikuoti įvairias socialinės poliariacijos pasekmes jautrioms ir marginalizuotoms grupėms. Pavyzdžiui, Henning ir Lieberg (1996) teigia, kad kaimynystės yra viena iš pačių svarbiausių socialinių

struktūrų, padedančių žemesnės klasės atstovams užmegzti ir palaikyti silpnus ryšius. Šie ryšiai gali būti identifikuojami pradedant menkai pažįstamų žmonių bendravimu ir baigiant konkrečia praktine pagalba vienas kitam. Tokio tipo socialiniai kontaktai ne tik padeda išlaikyti tam tikrus pragyvenimo standartus, bet ir jungia atskirus stiprių ryšių tinklus tarpusavyje (Henning, Lieberg 1996). Socialinio mobilumo galimybės tinklų pagalba ypač svarbios marginalizuotoms socialinėms grupėms, kurios dėl geografinės ar ekonominės izoliacijos turi mažiau galimybių gauti reikalingų socialinių išteklių, tokių kaip darbas, socialinės paslaugos, valstybės parama, švietimas ir pan. Vietos bendruomenėse susiformavę socialiniai ryšiai vertinami kaip svarbūs ištekliai, leidžiantys sėkmingai plėtoti savitarpio pagalbos tinklus. Šie abipusiai pagalbos tinklai socialiai jautrioms grupėms tampa viena efektyviausių strategijų, siūlančių įvairias problemų sprendimo alternatyvas. Tuo pačiu gerai išvystyti silpni ryšiai padeda marginalizuotoms grupėms įveikti nepasitikėjimą tradicinėmis socialinės paramos institucijomis (Burns, Taylor 1998, cituojama iš Forrest, Kearns 2001, 2139). Nepaisant privalumų, kuriuos teikia bendruomenėje susiformavę socialiniai ryšiai, ryškėja ir kita tendencija, rodanti mažėjančią šiuolaikinių bendruomenių svarbą. Pavyzdžiui, A. M. Guesto ir S. K. Wierzbicki 1974–1996 metais JAV atlikto *General Social Survey* longitudinalinio tyrimo rezultatai atskleidžia ryškias kaimynystės socialinių ryšių svarbos mažėjimo tendencijas (Guest, Wierzbicki 1999). Vėlesni tyrimai pateikia panašius rezultatus, pavyzdžiui, Gustavo S. Meschas ir Yael Levanon formuluoja išvadas teigdami, kad bendruomeniniai ryšiai didina socialinį dalyvavimą ir įsitraukimą ne vietos bendruomenių viduje, bet už jų ribų (Mesch, Levanon 2003).

Bendruomeniškumo, kolektyvinio veiksmo ir socialinių tinklų specifikos kontekste išryškėja ir pavienių socialinių grupių socialinės integracijos visuomenėje ypatumai. Šiame straipsnyje analizuojama jaunų bedarbių vyrų, kurie patiria tam tikrą, dažnai ir diskriminacinio pobūdžio, visuomenės spaudimą dėl bedarbio statuso, padėtis. Mūsų empiriniame tyrime nebuvo tirama jaunų bedarbių identifikacija su konkrečia kaimynyste ar bendruomene, tačiau akcentuojamos specifinės jaunų žmonių kolektyvinės veiklos, solidarumo, buvimo socialiniuose tinkluose, domėjimosi visuomenės aktualijomis nuostatos. Mus domina klausimas, susijęs su socialiniais paramos tinklais ir požiūriu į visuomeninę veiklą, bendruomeniškumo svarbą. Keliama prielaida, kad buvimas socialiniuose tinkluose, ypač išvystytas silpnų ryšių paramos tinklas palengvina integraciją į darbo rinką, suteikia daugiau galimybių pakeisti savo gyvenamąją aplinką, susirasti naują darbo vietą ir padeda įveikti kitas su bedarbyste siejamas rizikas.

Jaunimo socialinės atskirties tyrimų problematikoje pagrindinės dominuojančios temos susijusios su pereinamojo laikotarpio iš švietimo į profesinę veiklą iššūkiais, analizuojama, kaip jauni žmonės bando prisitaikyti prie kintamų darbo rinkos sąlygų, kaip kovoja su klasiniais skirtumais, atsirandančiais dėl socialinės nelygybės pavienėse vietovėse ar regionuose (pavyzdžiui, Furlong, Cartmel 1997; MacDonald 1997 ir 1998; MacDonald, Marsh 2001; Hammer 2003; Carle, Hammer 2005; Plug, Bois-Reymond 2005 ir daugelis kitų). Kai kurie tyrėjai bando atsakyti į klausimą, nuo ko priklauso jaunų bedarbių socialinė integracija, kokie yra socialiniai mechanizmai, kompensuojantys įvairių ekonominių, socialinių ar simbolių išteklių trūkumą. Vienas iš tokių tipinių pavyzdžių – Martino Behrens ir Karen Evans 2010 metais atliktas jaunų bedarbių (iki 25 metų) Vokietijoje ir Didžiojoje Britanijoje tyrimas, kuriame buvo analizuojamos jaunų asmenų karjeros galimybės. Tyrime dalyvavo 300 jaunų bedarbių, kuriems buvo pateikti klausimai apie motyvaciją, pasirinktas darbo paieškos ir mokymosi strategijas, požiūrį į karjerą. Kaip teigia straipsnio autorės Martina Behrens ir Karen Evans (2010), socialinė jaunų bedarbių integracija skiriasi priklausomai nuo turimų socialinių tinklų. Turintys stiprius paramos tinklus jaučia didesnę pasitikėjimą savimi ir geba lengviau įveikti bedarbystės sukeltas rizikas. Didesnis socialinis ir kultūrinis kapitalas atlieka tam tikrą reabilitacijos funkciją ir palengvina nesa-
vanorišką atskirties procesą (Behrens, Evans 2010, 33).

Apibendrinant dera pažymėti, kad buvimo socialiniuose tinkluose poveikis socialiai atskirtoms visuomenės grupėms yra labai reikšmingas, tačiau gebėjimas pasinaudoti tinkluose artikuliuojamu finansiniu, kultūriniu ar simboliu kapitalu priklauso nuo daugybės išorinių sociodemografinių ar ekonominių veiksnių, pavyzdžiui, išsilavinimo, amžiaus, šeimos padėties ar net geografinės vietovės. Jauniems asmenims pereinamasis laikotarpis iš švietimo į profesinę veiklą gali būti itin sudėtingas ne tik dėl struktūrinių darbo rinkos pokyčių ar pasikeitusių darbo standartų. Kur kas dažniau jauni žmonės pasitelkia individualizuotas gyvenimo strategijas, kurioms būdingi rezistencijos, susvetimėjimo ar prisitaikymo elementai.

Tyrimo metodologija

Straipsnyje analizuojami mokslinio tyrimų projekto „Socialinė atskirtis ir socialinis dalyvavimas pokyčių Lietuvoje“, atlikto Vytauto Didžiojo universiteto Sociologijos katedroje 2012–2014 m., metu surinkti kokybiniai duomenys. Šio projekto pagrindinė idėja susijusi su pasirinktą socialinės rizikos grupių atskir-

ties formų ir turinio analize, identifikuojant skirtingas socialinės atskirties dimensijas. Į empirinio tyrimo lauką įtraukiamos savo patirtimis labai skirtingos socialinės grupės, tokios kaip vienišos motinos, auginančios nepilnamečius vaikus, bedarbiai jauni vyrai, religinės mažumos, sergantieji chroniškėmis ligomis, turintieji alkoholio priklausomybę, benamiai asmenys. Tyrimo metu pagrindinis dėmesys neskiriamas struktūrinių socialinės atskirties priežasčių identifikacijai, bet labiau akcentuojamos subjektyvios socialinėje atskirtyje esančių asmenų patirtys ir jų „kitonškumo“ samprata. 2013 m. balandžio–rugpjūčio mėn. buvo atlikti 18 pusiau struktūruotų interviu su jaunais bedarbiais vyrais nuo 25 iki 39 metų amžiaus. Pokalbiams pasirinkta maksimaliai heterogeniška informantų grupė: beveik visi apklausti jauni vyrai nevedę, daugelis neturi vaikų, pusė asmenų su aukštuoju universitetiniu išsilavinimu, visi įgiję darbinės patirties bent keliose darbo vietose, taip pat dirbę nelegalius trumpalaikius sezoninius darbus. Interviu metu buvo siekiama išryškinti informantų vertybes, požiūrį į darbą ir profesinį užimtumą, gyvenimo prioritetus. Kitas klausimų blokas buvo skirtas *mezo* ir *makro* lygmens socialinės atskirties aspektų identifikacijai, akcentuojant dalyvavimą bendruomenės gyvenime, socialinių ryšių palaikymo mechanizmą (bendravinimą su kaimynais, šeimos nariais, artimaisiais), socialinio solidarumo ir kolektyvinės veiklos dimensijas, santykį su socialinės paramos institucijomis. Straipsnyje visų informantų vardai pakeisti, siekiant užtikrinti konfidencialumą. Pateikiamos originalios interviu ištraukos, neredaguojant kalbos stiliaus ar vartojamo žargono.

Socialiniai paramos tinklai: draugai ar kaimynai?

Analizuojant socialinius paramos tinklus ir jų specifiką daroma prielaida, kad stiprūs ir silpni ryšiai turi nevienodų privalumų asmenims, netekusiems darbo. Teigiama, jog socialinės integracijos intensyvumas iš dalies priklauso nuo turimuose socialiniuose tinkluose sukaupto kapitalo. Klausama, ar jauni bedarbiai, turintys stiprius paramos tinklus, jaučia didesnę pasitikėjimą savimi ir geba lengviau įveikti bedarbystės sukeltas rizikas, tokias kaip finansinių išteklių trūkumas, psichologinis nerimas, stresas, dėl nedarbo nutrūkę socialiniai ryšiai. Kita vertus, silpni socialiniai ryšiai taip pat yra svarbūs, palengvinant socialinės atskirties našta ir suteikiant priegią prie nutolusių vertingų išteklių, tokių kaip informacija apie darbo vietas, vartojimas, pramogos, naujos pažintys.

Interviu metu informantų buvo klausama, ar jie turi artimų draugų, pažįstamų arba šeimos narių, į kuriuos galėtų kreiptis susidūrę su sunkumais, ar pasitiki savo artimos aplinkos žmonėmis, ar esama socialinių paramos tinklų, kurie padėtų įveikti kasdienybėje patiriamus sunkumus ir rizikas, kylančias dėl darbo netekimo. Analizuojant interviu duomenis akivaizdu, kad dažniausiai minimi asmenys yra tie, kuriais labiausiai pasitikima ir kurie pirmiausia suteikia emocinę psichologinę, taip pat ir finansinę paramą. Tarp tokių dažniausiai minimų asmenų yra tėvai, artimi draugai arba partnerės (merginos):

K. O jeigu susiduriate su kažkokia problema, į ką jūs kreipiatės?

A. Pirma į tėvus kreipiuosi, po to, jeigu ką, su draugais pasitariu... o... ir viskas... Taip. Sulaukiu pagalbos iš aplinkinių (Jokūbas, 25 m.).

Analizuojant informantų patirtis išsiskiria stiprių ir silpnų ryšių tinkluose aspektas. Stiprių ryšių tinklams būdingas didelis tarpusavio pasitikėjimas, neformalumas, abipusiškumas, bendruomeniškumo, saugumo, pagalbos, draugystės jausmai. Tai šeimos ar artimos draugystės santykiais grįsti socialiniai tinklai, visų pirma teikiantys emocinį saugumą ir psichologinį komfortą. Labai svarbus yra tarpusavio pasitikėjimo kūrimo aspektas, kuris garantuoja galimybę būti įtrauktam į socialinį tinklą ir pasinaudoti tinklo teikiama emocija, informacija, psichologine ar net materialine nauda. Stipriuose tinkluose esančius veikėjus sieja didelis emocinis prieraišumas (Granovetter 1985). Interviu metu apklausti informantai akcentuoja asmeninio pasitikėjimo, galimybės išsipasakoti, išklaudyti svarbą. Socialiniai paramos tinklai, šiuo atveju, atlieka pozityvaus palaikymo ir solidarumo funkciją, dažnai asocijuojasi su subjektyvia pasitenkinimo samprata. Pavyzdžiui, informantas Mantas pabrėžia, kad artima draugystė jam pirmiausia reiškia bendravimo ir asmeninio artumo galimybę:

K. Ką jums reiškia draugystė su tikrais draugais, pažįstamais.

A. Pagrindė tas bendravimas, žinai, ten pasiguodi, išsipasakoji, žinai, kas ant širdies guli (juokiasi) (Mantas, 29 m., vidurinis išsilavinimas).

Buvimas stiprių ryšių tinkluose suteikia didelę emocinę ir psichologinę naudą, kuri, informantų žodžiais tariant, yra labai vertinga ir leidžia išlaikyti pasitikėjimą savimi ir aplinkiniais:

K. Ir ką tau reiškia draugystė su šiais (artimais) žmonėmis?

A. Va būtent tokių galimybę pabendrauti, taip nuoširdžiai pasikalbėti apie viską, kada tu žinai, su tuo žmogum gali pasikalbėt nuoširdžiai, kad galbūt jis tau padės esant bėdai, kad tu juo gali tiesiog pasitikėt, kad jiems nėra nuspjaut ant tavęs ir ant tavo santykių (Motiejus, 25 m., aukštasis išsilavinimas).

Ir atvirkščiai, silpnų ryšių socialiniams tinklams būdinga didelė dispersija ir socialinis atstumas. Tokie tinklai geba įtraukti įvairių socialinių sluoksnių, klasių, išsilavinimo, socialinio statuso, šeimyninės padėties atstovus. Silpnų ryšių socialinis tinklas imlus naujovėms, jame greitai sklinda naujiena informacija, lanksčiau reaguojama į aplinkos pokyčius (Granovetter 1973). Analizuojant informantų interviu išsiskiria savita bendravimo strategija, kuri išryškina nepasitikėjimo, emocinio bendravimo stoką, sutrūkinėjusių silpnų socialinių ryšių ribotumą. Dalis informantų pabrėžia menkas bendravimo galimybes, kurios tarsi apsunkina individualias pastangas mėginant įveikti dėl nedarbo kasdienybėje patiriamus sunkumus. Pavyzdžiui, informantas Rapolas kalba apie nusivylimą esama situacija ir pagalbos iš artimų draugų stoką. Minimai finansiniai ištekliai, „pinigų turėjimas“, kuris tarsi tampa esminiu draugystės ir paramos garantu, asmeninės galios simboliu:

Seniau kažkuo tai buvau nusivylęs, kad nieks nepadėjo, kai man reikėjo. Kai tikrai neturėjau nieko, nei kapeikos, nei kur sustot, nei apsisot. Tada buvau nusivylęs. Draugų turėjau, bet, kai man jų reikėjo, pagalbos niekas neištiesė rankos. Tokių neatsirado, bet, kai turi pinigų kišenėj, tada ir draugų būna. O kai neturi pinigų, tai ir draugų nebūna (Ričardas, 31 m., profesinis išsilavinimas).

Taip pat pastebimas gana didelis nepasitikėjimas artimos aplinkos žmonėmis. Nutrukę stiprūs socialiniai ryšiai lemia gana aukštą individualizacijos laipsnį. Emocinės paramos ieškoma alternatyviais būdais, pavyzdžiui, interneto pokalbių svetainėse. Informantas Dovydas pasakoja, kad emocinės paramos ieško anoniminiuose interneto pokalbių portaluose, kurie leidžia patenkinti momentinį psichologinio artumo jausmą ir tuo pačiu išlaikyti savo anonimiškumą. Bedarbystės sukeltos neigiamos patirtys gali būti traktuojamos kaip žeminančios, skaudžios, tad tampa sudėtinga išsipaskoti savo rūpesčius artimiems žmonėms:

...Čia dabar ne per seniausiai buvo toks momentas, kai buvo sunku labai... atrodo, nėra su kuo pakalbėt, o reikia, žinai... iš kitos pusės, atradau su kuo pachatint internete, kažkas tokio... ten ateini, ir gali pakalbėt anonimiškai... ten nereikia niekam skambinti, žinai, ir plius, ten niekas nieko

neįpareigoja, ir tie konsultantai, jie yra paprasti žmonės... ir va tas labai padėjo, iš tikrųjų... (Dovydas, 29 m., aukštasis išsilavinimas).

Šiame kontekste prasminga kalbėti apie kaimynystės efektą, kuris, viena vertus, simbolizuoja bendruomeninės veiklos reikšmingumą, kita vertus, parodo, kokie socialiniai ryšiai svarbūs darbo netekusiems jauniems vyrams. Vienas iš tipinių empirinių kaimynystės susiformavusių socialinių tinklų analizės pavyzdžių yra Roberto MacDonaldo ir Jane Marsh 2000 m. East Kelby mieste Anglijoje (Didžioji Britanija) atliktas jaunų (nuo 15 iki 25 metų) asmenų, priskiriamų vargingųjų sluoksniui, tyrimas. Pagrindinis tyrimo klausimas buvo išsiaiškinti, ar jaunuoliai jaučiasi socialiai atskirti ir kokias subjektyvias reikšmes jie priskiria savo patirčiai. Tyrimo rezultatai rodo, kad, nepaisant akivaizdžiai nesaugios gyvenamosios aplinkos (pavyzdžiui, skurdžių šeimos pajamų, didelio nusikalstamumo laipsnio, aukšto nedarbo lygio, socialinių paslaugų trūkumo ir pan.), didžioji dalis jaunų žmonių nelaiko savęs socialiai atskirtais. Atvirkščiai, daugelis jaunų žmonių jautėsi esą įtraukti į viešąjį gyvenimą, turėjo draugų ir palaikė gerus santykius su kaimynais (MacDonald, March 2001, 384).

Interviu metu bedarbių jaunų vyrų buvo klausama, kokie jų santykiai su kaimynais, ar bendraujama tarpusavyje, kokia suteikiama pagalba, ar reikšmingas yra kaimynystės ryšys. Daugumoje mūsų informantų pasakojimų pabrėžiami išskirtinai geri santykiai su kaimynais, saugumo ir bendruomeniškumo jausmas. Tikėtina, kad bendruomeninis solidarumas labiau būdingas nedidelėms miestelių ar kaimo vietovių kaimynystėms, kur socialinė distancija mažesnė. Informantas Ričardas, gyvenantis kaimo vietovėje ir interviu atlikimo metu dirbęs ūkio darbus už natūrinį atlygį, pasakoja apie pozityvius bendravimo su kaimynais aspektus:

K. O kalbant apie šitą gyvenamąją vietą, ar bendrauji va su kaimynais?

A. Šiaip su visais bendraujam. Su kaimynais, su draugais, aš čia saugus. Nes čia muštynių mažiausiai būna, nu, o šiaip tai su niekuo aš čia nekonfliktuoju per daug... Šiaip, jeigu geri kaimynai ir viens kitam padeda, va tai čia yra svarbu (Ričardas, 31 m., profesinis išsilavinimas).

Informantų pasakojimuose paliečiamos kolektyvinės veiklos prasmingumo, artimesnio glaudesnio bendravimo temos. Pavyzdžiui, didmiestyje gyvenantis 25 metų Motiejus apgailestauja, kad jo kaimynystėje trūksta bendrapiško bendravimo ir didesnio bendruomenės narių aktyvumo:

K. O ką galėtum pasakyti apie savo kaimynus? Gerai sutariat, bendraujat?

A. Ne, ta prasme, kaimynai yra seni žmonės, apie kuriuos nieko blogo pasakyt negaliu, viskas tvarkoj... Bet vis tiek aš biškį neturiu tokio gilaus, tokio betarpiško bendravimo kažkur ten bendruomenėj ir jo nėra, ir aš to pasigendu, kaip norėčiau tokio aktyvesnio, aktyvesnio bendravimo (Motiejus, 25 m., aukštasis išsilavinimas).

Kalbėdami apie darbo klasės socialinį kapitalą ir kultūrą M. Savage et al. (2005) pabrėžia, kad atskirose kaimynystėse formuojasi išskirtiniai erdviniai klasteriai, jungiantys mažas pajamas gaunančius ir sunkų nekvalifikuotą darbą dirbančius asmenis. Tokiose kaimynystėse jaučiamas didelis socialinių paramos tinklų, jungiančių šeimos asmenis arba kaimynus, poreikis. Įsitraukimas į socialinės paramos tinklus padeda įveikti nuolatinį nesaugumą, kurį lemia išorinės socialinės ir ekonominės sąlygos (Savage et al. 2005, cit. iš Day 2006, 86). Apibendrinant socialinių paramos tinklų efektyvumas vertintinas dviprasmiškai. Viena vertus, jaunų bedarbių vyrų pasakojimai atskleidžia stiprių socialinių ryšių svarbą mažinant dėl nedarbo patiriamus emocinius ar psichologinius nuostolius. Stiprūs abipusiai ryšiai su šeimos nariais, artimais draugais padeda įveikti stigmatizaciją ir didina pasitikėjimą savimi bei aplinkiniais. Šiuo atveju emocinė parama minima kaip vienas svarbiausių buvimo socialiniuose tinkluose privalumų. Kita vertus, silpnų ryšių tinklai taip pat gali būti vertinami kaip efektyvi strategija, didinanti profesinio mobilumo galimybes ir suteikianti prieigą prie naudingų informacijos, materialios naudos išteklių. Tačiau informantų patirtis rodo, kad kultūrinio ir socialinio kapitalo trūkumas dažnai neleidžia efektyviai pasinaudoti silpnų ryšių teikiama privalumais. Bendravimo su aplinkiniais socialinių įgūdžių stoka verčia atsiriboti nuo viešojo gyvenimo ir ieškoti alternatyvių emocinės pagalbos būdų.

Bendruomeniškumo vizijos: ką reiškia viešasis gyvenimas

Stiprių ir silpnų socialinių ryšių tipologijos diskusijoje būtina išvystyti ir kitą problemą, susijusią su platesniu socialinės atskirties konceptualizavimu. Dauguma interviu metu apklaustų informantų paliečia kur kas platesnę bendruomeniškumo ir visuomenės solidarumo problemą. Interviu metu buvo klausama apie jungimąsi į visuomenines organizacijas, bandoma išgirsti nuomonę, kodėl Lietuvoje nepakankama kolektyvinė mobilizacija, kodėl gyventojai pasyviai reaguoja į visuomeninių organizacijų iniciatyvas. Tuo pačiu

analizėje bandyta paliesti ne tik socialinės sąveikos atskirties dimensiją, bet ir politinio dalyvavimo aspektą (remiantis Burchardt, Le Grand, Piachaud 2009), kuris atskleidžia informantų požiūrį į valstybėje aktualias socialines ir politines problemas, galimybes dalyvauti jas sprendžiant, santykį su socialinės paramos institucijomis. Šie aspektai plačiau nagrinėjami kitame straipsnio skyriuje.

Interviu metu informantai atskleidė skirtingus požiūrius į pilietiškumą, bendruomeninių iniciatyvų veiksmingumą. Kalbant apie menką bendruomeninį aktyvumą buvo išskirtos kelios priežastys. Viena jų tiesiogiai siejama su menkomis gyventojų pajamomis ir, bendrąja prasme, su didele materialine tam tikrų socialinių grupių deprivacija. Bazinių materialinių galimybių patenkinimo stoka riboja kur kas platesnes socialinio gyvenimo galimybes:

...Tas dalykas yra, kad žmonės gauna turbūt mažas pajamas. Tai jiems nėra kada galvot apie... kažkokių politinius, dar kitokių dalykus. Jie yra įsiciklinę į tą bazinių kažkokių poreikių patenkinimą: kaip tenai išmaitinti, kaip vaikus ten į mokyklą išleisti, dar kažką. Tai čia yra ta problema (Modestas, 27 m., nebaigtas aukštasis išsilavinimas).

Informantas Juras atskleidžia ir tam tikrą socialinės klasės aspektą, kuris išryškina vargingųjų klasės gyvenimo būdo charakteristikas, dažnai siejamas su ilgomis darbo valandomis ir sekinančiu darbo pobūdžiu. Žemesnės klasės užimtumo specifika gali apriboti individo galimybes aktyviai dalyvauti bendruomeninėje veikloje, kuri darosi mažiau prasminga ir vertinama.

...Yra sunku vien todėl, kad nėra niekam energijos. A, tai dirbi, tarkim, aštuonias arba daugiau valandų į dieną, šešias dienas į savaitę, kažkam rasti jėgų, ypač jeigu tai yra, nu, kažkas, kas reikalauja daugiau... yra energijos trūkumas (Juras, 26 m., aukštasis išsilavinimas).

Kita menko pilietinio aktyvumo priežastis siejama su organizacinių vadybinių įgūdžių stoka. Menkesnis socialinis ir kultūrinis kapitalas taip pat gali būti kliūtis veiksmingai įsiliesti į bendruomeninę veiklą. Pavyzdžiui, informanto Juro teigimu, naujos nevyriausybines organizacijos steigimas nėra paprastas dalykas. Ši veikla reikalauja specifinių įgūdžių, kvalifikacijos ir gana didelio socialinio kapitalo:

...Sukurti organizaciją ant popieriaus kaip ir atrodo paprastas dalykas, bet... tai yra ir sudėtinga užduotis, kuri reikalauja kažkiek kūrybingumo ir galimybių... reikia derinimosi, bendravimo, kalbėjimo, mokymosi ir panašių dalykų... tai reikia šiek tiek ir išsilavinimo, šiek tiek ir laiko, šiek

ties ir pastangų, ir ne tik iš pavienio žmogaus, bet ir iš aplinkinių... (Juras, 26 m., aukštasis išsilavinimas).

Informantų pasakojimuose atsiskleidžia ir platesnės *makro* lygmens visuomenės problemos, tokios kaip korupcija, nepagarba socialinėms individo teisėms, aukštas visuomenės nepasitikėjimo laipsnis, kolektyvinės veiklos potencialo trūkumas. Analizuojant informantų interviu išryškėja ypač paabrėžiama korupcijos problema, trukdanti visuomeninių organizacijų veiklos ir visuomeninių grupių bendradarbiavimo plėtrai. Informantas Motiejus (25 m.) pateikia dalyvavimo visuomeninėse organizacijose privalumus, kurie apima tiek mikro lygmens socialinių kontaktų palaikymo svarbą, tiek ir platesnio masto problemų sprendimą kolektyvinės atsakomybės, įgalinimo, bendruomeninio dalyvavimo aspektu:

...Yra labai daug tokių nevyriausybinių organizacijų, įvairių būrelių, klubų... tai tu turi automatiškai tokių bendražmogiškų kontaktų, kuomet gali praleisti laiką... padiskutuoti apie svarbias problemas... Jautiesi labiau reikalingas, kad tu esi už kažką atsakingas, kad tu darai visuomenei ir valstybei naudingą darbą, jautiesi labiau socialiai aktyvus... (Motiejus, 25 m., aukštasis išsilavinimas).

Tarp kitų nepakankamos bendruomeninės mobilizacijos priežasčių minima ir visuomenei veiklai svarbių bendražmogiškų vertybių stoka, ryškus individualizmas, baimė, uždarumas, kolektyvinės atsakomybės trūkumas („...žmonėms yra dar didelė baimė valdžios ir... žiūrėjimas kaip į priešus“; Dovydas, 29 m., aukštasis išsilavinimas), aukštas nepasitikėjimo visuomene ir politinėmis institucijomis lygis („...Nesitiki, kad kas nors geriau bus... nepasitikėjimas kyla iš pačių žmonių... Vienas kas nors apgauna, tad sunku jau būna pasitikėt“; Jokūbas, 25 m., nebaigtas aukštasis išsilavinimas), savikritiškumo, atsakomybės už savo veiksmus stoka („...Atrodo, kad valdžia yra kažkas kitas...Tu nesi valdžia, tu nesi atsakingas už savo veiksmus, kažkas kitas ten viską daro, ir jis yra blogas...“; Modestas, 27 m., nebaigtas aukštasis išsilavinimas).

Akivaizdu, kad iš informantų pasakojimų išryškėja platesnė pilietinės elgsenos tradicijų Lietuvoje stoka, atsiskleidžianti ir kituose panašiuose mūsų šalyje atliktuose tyrimuose. Pavyzdžiui, remdamasi miesto ir kaimo bendruomeninės veiklos tyrimo rezultatais Ainė Ramonaitė (2006) daro išvadą, kad socialinių ryšių kapitalas vis dar nėra tikslingai išnaudojamas siekiant spręsti viešąsias problemas. Labiau pasikliaujama neformaliais santykiais, kurie yra veiksmingi siekiant užtikrinti tarpusavio pagalbą. Visuomeninę veiklą, anot

autorės, stabdo tam tikrų šios veiklos normų ir „nusistovėjusių elgesio šablonų“ trūkumas (Ramonaitė 2006, 89).

Apibendrinant pažymėtina, kad jaunų bedarbių įvardytos bendruomeniškumo ir dalyvavimo viešajame gyvenime prasmės atskleidžia platesnį kolektyvinės tapatybės kontekstą, kuriame visuomeninės problemos susipina su subjektyviomis individo patirtimis. Paminėtinas ir tam tikras kultūrinio kapitalo aspektas, nurodantis galimą išsilavinimo ir domėjimosi viešuoju gyvenimu ryšį. Informantai su aukštesniu išsilavinimu buvo labiau įsigilinę į bendruomeninės veiklos, solidarumo ir kolektyvinio dalyvavimo problematiką Lietuvoje, aktyviai domėjosi aktualiais visuomenės klausimais. Ir, priešingai, apklausti vyrai, turintys žemesnį išsilavinimą, akcentavo subjektyvias materialinių ir emocinės paramos išteklių stokos pasekmes jų kasdieniam gyvenimui. Jie labiau vertino artimoje aplinkoje susiformavusius socialinius ryšius, pavyzdžiui, gerus santykius su kaimynais, o ne dalyvavimą visuomeninėse organizacijose ar bendruomenėse. Galima remtis R. MacDonaldo ir J. March (2010) suformuluota išvada, kad viešai artikuliuojamas socialinės atskirties konceptualizavimas dažnai disonuoja su subjektyviu asmeninės patirties vertinimu. Paradoksalu, bet gyvenantieji skurdžiose kaimynystėse pabrėžia „lokalios įtraukties“ (angl. *inclusion in localities*) svarbą, nors išorinės sąlygos (tokios kaip ilgalaikis nedarbas, žemas pajamų lygis, nusikalstamumas, menkas politinis įsitraukimas) rodo aiškią socialinę atskirtį (MacDonald, March 2010, 385).

Politinio dalyvavimo suvokimas ir socialinio teisingumo klausimas

Šiame skyriuje keliama klausimai, susiję su socialinio teisingumo, politinio dalyvavimo, požiūrio į socialinės paramos institucijas problemomis. Remiantis interviu duomenimis bandoma atskleisti, kokias jauni bedarbiai vyrai naudoja politinio dalyvavimo ir visuomeninio aktyvumo strategijas, kaip suvokia socialinį teisingumą, koks jų požiūris į visuomenines problemas Lietuvoje, ar naudojasi socialinės politikos siūlomomis priemonėmis. Svarbi politinio dalyvavimo socialinės atskirties dimensija, pabrėžianti individų apsiprendimą dalyvauti arba ne priimant politinius sprendimus (Burchardt, Le Grand, Piachaud 2009, 31). Keliama prielaida, kad ilgalaikis nedarbas gali lemti socialinės izoliacijos atsiradimą, kuris siejamas su nepakankamu domėjimosi visuomenės aktualijomis, menką socialinių teisių išmanymą ir

dalyvavimo įvairiuose politiniuose procesuose stoką. Tyrimų, skirtų analizuoti nedarbo, ypač tarp jaunų žmonių, ir politinio dalyvavimo ryšį, rezultatai gana prieštaringi. Vieni tyrimai rodo, kad nedarbas atitolina nuo politinių procesų (pavyzdžiui, de Witte 1992; Furlong, Cartmel 1997; Wallace 2001). Vadovaujantis 1996–2000 m. dešimtyje Europos šalių atlikto jaunų bedarbių (neturinčių darbo ne mažiau kaip 3 mėnesius) politinio dalyvavimo tyrimo rezultatais tenka pastebėti, kad dauguma jaunų asmenų pasižymi politiniu pasyvumu. Autoriai teigia, jog šis politinis pasyvumas gali būti aiškinamas remiantis prieštaravimo ir susvetimėjimo strategijomis (Carle, Hammer 2005). Kiti autoriai papildoma, kad nedarbas nėra lemiamas veiksnys, apibrėžiantis politinio ir socialinio dalyvavimo lygį. Reikėtų vertinti ir papildomus sociodemografinius bei ekonominius veiksnius, tokius kaip lytis, socialinė klasė, šeimos socialinė padėtis, netgi gimimo vieta (Wallace, Kovatcheva 1998). Pavyzdžiui, Jan Carle (2000) kelia prielaidą, kad jauni žmonės, turintys aukštąjį išsilavinimą, kilę iš aukštesnį socialinį statusą turinčių šeimų, taip pat sukaupe didesnę profesinę patirtį, paprastai labiau domisi visuomenės problemomis. Tokie jauni asmenys vienokiomis ar kitokiomis aktyvumo formomis siekia dalyvauti sprendžiant visuomenės problemas (Carle 2000, cit. iš Carle, Hammer 2005, 164).

Mūsų atlikto tyrimo tikslas nebuvo tiesiogiai siejamas su užduotimi ištirti bedarbių politinio aktyvumo lygį ir jų naudojamas politinio aktyvumo strategijas. Tyrime labiau akcentuojamas informantų požiūris į valstybę ir visuomenei aktualias socialines problemas. Taip pat siekiama atskleisti, ar jauni bedarbiai žino savo socialines teises, ar išmano socialinės paramos sistemą. Analitiškai įdomus žinojimo ir domėjimosi viešuoju gyvenimu aspektas, kuris iš dalies padeda atskleisti įgalinimo strategijas, naudojamas atsidūrus socialinėje atskirtyje.

Interviu duomenys rodo, kad informantams aktualiausi pajamų nelygėbės, perskirstymo įvairioms socialinėms grupėms, socialinio teisingumo, socialinių teisių trūkumo Lietuvoje klausimai. Įdomu tai, kad daugiausia minėtais klausimais pasisako informantai, turintys aukštąjį išsilavinimą. Ir atvirkščiai, informantai, kurių išsilavinimas žemesnis, kur kas mažiau aktualizuoja visuomenės problemas, dažniausiai pabrėždami prioritetinį valdžios vaidmenį kuriant asmeninę gerovę.

Analizuojant interviu duomenis išsiskiria viešojo biudžeto lėšų perskirstymo įvairioms socialinėms grupėms aspektas ir horizontalaus/vertikalaus išteklių perskirstymo principų socialinėje politikoje veikimas („neteisingas pasiskirstymas tų, kurie turi arti kaip arkliai, ir tarp tų, kurie nieko nedaro

ir viską turi...“ (Saulius, 28 m., aukštasis išsilavinimas). Informantų pasakojimuose pabrėžiamos valstybės valdymo institucijų korupcinės tendencijos, piktinamasi sisteminėmis valdžios sektoriaus problemomis: „...mane piktina, tarkim, toks valdžios abejingumas, tas lėšų švaistymas, grobstymas, kuomet akivaizdžiai matai, dėl korupcijos, dėl lėšų švaistymo yra neišsprendžiamos kažkokios tai problemos“ (Motiejus, 25 m., aukštasis išsilavinimas). Akivaizdus itin aukštas nepasitikėjimo politine valdžios sistema, kitomis viešosiomis institucijomis lygis. Pavyzdžiui, informantas Lukas (25 m.) apibendrina itin ryškų nepasitikėjimo įvairiomis institucijomis trūkumą šalyje, kuris gali lemti ir individo bejėgiškumą, politinę apatiją ir nerimą dėl ateities:

...Liaudis nepasitiki gydytojais, nepasitiki teismais, dabar bankais pradeda nepasitikėti, finansinėmis institucijomis, vyriausybe, seimu... Bet (trumpa pauzė) tada pradedi galvot, kuom tada apskritai tikėt?.. Tiesiog prarandi viltį, pasitikėjimą, nežinau, į šviesesnę ateitį. (Lukas, 25 m., aukštasis išsilavinimas).

Sunku atsakyti į klausimą, ar žemą pasitikėjimo politinėmis, socialinėmis ir ekonominėmis institucijomis lygį Lietuvoje galima paaiškinti naudojant nedarbo argumentą. Šioje srityje itin trūksta tyrimų, tačiau galime iš dalies remtis Eurobarometro apklausos „Young Europeans“ (liet. „Jauni europiečiai“) duomenimis. Apklausa, atlikta 1990 metais keliose Europos Sąjungos šalyse, atskleidžia tendenciją, rodančią, kad jauni bedarbiai asmenys labiau nepasitiki politika nei dirbantieji ir yra labiau politiškai marginalizuota visuomenės grupė (Bay, Blekesaune 2002, 138).

Kiti informantai kelia politinio įgalinimo klausimą pabrėždami, kad didžioji visuomenės dalis netiki savo galiomis keisti aplinką, vienokiais ar kitokiais būdais paveikti politinius sprendimus. Visuomenės pasyvumas ir apatija taip pat laikomos vienomis svarbiausių problemų, kurios dažnai sprendžiamos pasirenkant įvairias alternatyvias gyvenimo strategijas, pavyzdžiui, pasiryžimu migruoti arba savanoriškai atsitraukiant nuo visuomenės socialinių ir politinių aktualijų. Informantas Motiejus pabrėžia, kad individui svarbus socialinio pripažinimo ir reikalingumo aspektas, savo galių suvokimas, kuris tuo pačiu gali tapti efektyvia priemone, padedančia įveikti socialinių ar materialinių išteklių trūkumą:

Tu turi jausti, kad esi reikalingas kitiems žmonėms, visuomenei, valstybei... šiandieninėje visuomenėje, aš manau, daugelis žmonių yra nusivylę, nes jaučia, kad jie nieko negali pakeisti, kad, tarkim, valdžios institucijoms ant jų yra nusišpėjusi. Tai tiesiog dėl sunkios ekonominės situacijos, dėl

tokio supratimo, kad iš esmės tu nieko negali pakeisti, žmonės nusivilia ar tampa viskam apatiški, emigruoja... (Motiejus, 25 m., aukštasis išsilavinimas).

Politinio įgalinimo klausimas atsiskleidžia kalbant ir apie piliečio ir valstybės santykį bei kolektyvinės atsakomybės problemą. Viena vertus, atsiranda reguliacinė socialinės paramos politikos formavimo strategija, kuomet stengiamasi garantuoti socialinę apsaugą tiems, kurie gyvena skurde, siekiant išlaisvinti juos iš neturto. Kita vertus, prevencinė socialinės apsaugos sistemos funkcija, kuri turėtų apsaugoti visuomenės narius nuo socialinės atskirties rizikos, mažiau dominuojanti. Informantas Saulius išskiria įvairiausių sisteminius trukdžius, kurie neleidžia įteisinti lygių galimybių principo darbo rinkoje. Šitaip didėja socialinės nelygybės rizika:

...Neteisingas dalykas yra tas, kad nesudaromos galimybės žmonėm oriai... ta prasme, nu, legaliai, nėra nei skatinimų, nei teisingų mokesčių, kad tu būtum suinteresuotas legaliai dirbt ir kad tu nebijotum kažkokių grėsmių... yra neteisinga, kad žmogus, kuris rodo iniciatyvą, kažką daro, jis yra nusodinamas, jis nėra gerbiamas (Saulius, 28 m., aukštasis išsilavinimas).

Interviu buvo atliekami su jaunais asmenimis, tad gana ryškus jų kritiškas požiūris į sovietmečiu susiformavusias vertybes. Jaunų bedarbių pasakojimuose atsiskleidžia ir dabartinė visuomenės pozicija darbo, socialinės lygybės, teisingumo, asmeninės atsakomybės klausimais. Pabrėžiama, kad šiuolaikinė visuomenė „kenčia“ nuo sovietinio mąstymo, kurio pagrindinis principas yra individualios atsakomybės už esminius gyvenimo sprendimus perkėlimas valstybės institucijoms:

...Žmonės sovietmečiu biškį atprato nuo to dalyko, kad tu pats atsakingas esi už save, tu atsakai už savo gyvenimą, už savo šeimos gyvenimą, už savo artimųjų gyvenimą... sovietmečiu viskas buvo nuspręsta už visus, ir visi turėjo daryt taip, kaip nuspręsta... sovietmečio metai... įskiepijo... iškreiptą tą suvokimą oraus gyvenimo, mums turi duot, mums turi užtikrint, ten gydymą gerą, mokslą gerą, geras ten pensijas ir panašiai. (Dovydas, 29 m., aukštasis išsilavinimas).

Analizuojant klausimą, dėl ko informantai visuomenėje jaučia neteisybę ir kas juos labiausiai nuvilia, dominuoja vertybinis požiūris. Dažniausiai akcentuojama vertybių kaita ir specifinės normos, kurios išryškina „neteisingos visuomenės“ viziją. Dominuoja tolerancijos, pakantumo stokos, pasitikėjimo,

užuojautos kitiems temos. Kur kas dažniau išskiriamos asmeninės savybės, tokios kaip nepagarba aplinkiniams, savanaudiškumas, susvetimėjimas, o ne valdžios institucijų ar vyriausybės neveiknumas ar neefektyvumas:

...Man nepatinka mūsų visuomenėje ne tik tai lietuvių, bet ir apskritai pasaulyje dominuojančios materializmo, žmonių susvetimėjimo tendencijos, kuomet žmonėms darosi svarbiausia karjera, pinigai ir panašiai. Tas toks bendražmogiškų vertybių galbūt nuvertinimas... (Motiejus, 25 m., aukštasis išsilavinimas).

Reikia pastebėti, kad labiausiai nuskriausti jaučiasi informantai, kurie patiria ir socialinę, ir materialinę deprivaciją. Pavyzdžiui, informantas Antanas, užaugęs globos namuose ir turintis skaudžios gyvenimo patirties, jaučia itin didelį nusivylimą socialinės gerovės sistema. Vyras pabrėžia, kad valdžia mažai rūpinasi socialinėje atskirtyje esančiais asmenimis, nepakankamai suteikia galimybių oriam, prasmingam gyvenimui susikurti. Čia itin ryškiai išsiskiria asmeninės atsakomybės už savo veiksmus ir profesinio bei socialinio mobilumo galimybių visuomenėje ribotumo aspektas:

...Kiekvienas žmogus pasakys, kad valdžia skriaudžia Lietuvos piliečius. Ką jiniai duoda kitiems žmonėms? Nieko. Nieko gero... Aišku, nesu patenkintas, nes todėl, kad... tarybiniais laikais žmones įdarbindavo, duodavo apgyvendinimą... O dabar kas tau duos gyvent? Kur? Nieko. Ir viskas. Be šansų. (Antanas, 38 m., profesinis išsilavinimas).

Kitas informantas, Ričardas, taip pat užaugęs globos namuose ir susidūręs su skurdu, mini socialinės pagalbos trūkumą, ypač pradedant savarankišką gyvenimą ir galvojant apie profesinę veiklą. Akivaizdu, kad neefektyviai perskirstomi viešieji ištekliai pasiekia ne visas socialinės pagalbos stokojančias grupes, tad socialinės stigmatizacijos ir išstūmimo į visuomenės „paraštes“ grėsmė itin didelė:

Ar yra dalykų, kas man atrodo galbūt neteisinga Lietuvos visuomenėj? Kad niekad nepadedą našlaičiams, kurie išeina iš mokyklos. Jie tiesiog išeina į gatvę... Ir kur tau eit?.. O jei neturi tėvų, nei brolių, nei seserų, nieko. Tu vienas kaip pirštas, kur dingt... tai yra pats blogiausias dalykas, kai nieks jiems nepadedą. Aš pats išbandžiau, aš žinau, ką tai reiškia. (Ričardas, 31 m., profesinis išsilavinimas).

Apibendrinus interviu duomenis ryškėja pagrindinės dalyvavimo politiniuose ir visuomeniniuose procesuose problemos. Dažniausiai minimas neteisingas pajamų perskirstymas, socialinių statusų skirtumas ir vertybiniai

visuomenės pokyčiai, kuriuos charakterizuoja visuomenės susvetimėjimas, asmeninės iniciatyvos slopinimas, bendruomeninio solidarumo ir piliečių įgalinimo trūkumas. Minėtas problemas labiausiai artikuliuoja informantai, turintys aukštąjį išsilavinimą. Tuo tarpu informantams su žemesniu išsilavinimu svarbesnės valdžios atsakomybės už asmeninę gerovę, valstybės gebėjimo rūpintis nuskriaustais visuomenės nariais, socialinės įtampos mažinimo problemos. Interviu analizė rodo, kad labiausiai išsiskiria perskirstymo ir egalitarizmo vertybes artikuliuojantis socialinės atskirties politikos diskursas (angl. *redistribution and egalitarian social exclusion policy discourse*), kuris pagrindinį dėmesį sutelkia į socialinį teisingumą ir socialines teises (pagal: Levitas 1998). Bandant atsakyti į klausimą, kodėl jauni bedarbiai politiškai mažiau angažuoti ir menkai dalyvauja visuomeniniame gyvenime, galima iš dalies remtis Torild Hammer pateiktomis išvadomis. Autorės manymu, vienas iš paaiškinimų susijęs su skirtingomis gerovės sistemomis, kurios siūlo skirtingas socialinės paramos priemones bedarbiams. Tikėtina, kad yra ryšys tarp priklausomybės nuo gerovės sistemos (kiek asmuo priklausomas nuo gerovės sistemos) ir politinio pasyvumo, tačiau šiam teiginiui reikia labiau pagrįstų empirinių įrodymų (Hammer 2002, 142).

Apibendrinimas

Straipsnyje analizuojamas klausimas, kaip socialiniai paramos tinklai ir bendruomeniniai ryšiai prisideda prie socialinę ir ekonominę deprivaciją patiriančių grupių įtraukties į visuomenę didinimo. Kitaip tariant, bandoma atsakyti, ar turimi socialiniai ryšiai, domėjimasis visuomeninėmis aktualijomis, dalyvavimas viešajame gyvenime jauniems bedarbiams vyrams padeda išvengti marginalizacijos ir stigmatizacijos naštos. Kitas analitiškai įdomus klausimas: ar jaunų bedarbių vyrų pateikta socialinio teisingumo samprata atspindi individualią atsakomybę už subjektyvius gyvenimo pasirinkimus, ar, priešingai, simbolizuoja „svajones“ apie kolektyvinę veiklą ir solidarią visuomenę. Apibendrinant taip pat galima remtis Leso Johnstono (2004) suformuluotomis išvadomis, išryškinčiomis socialinių tinklų efektyvumą mažinant socialinės atskirties sąlygotus ekonominės, finansinės, socialinės deprivacijos padarinius jauniems žmonėms. Autorius teigia, kad, viena vertus, bendruomeniniai socialinių ryšių tinklai gali pagelbėti siekiant sumažinti dėl socialinės atskirties atsiradusią stigmatizaciją ir kuria „įtraukties“ pojūtį. Tačiau, kita vertus, šie tinklai gali riboti jaunų asmenų galimybes

savarankiškai įveikti socialinės atskirties sąlygotas aplinkybes, pavyzdžiui, riboja profesinį ar geografinį mobilumą (Johnston 2000).

Deterministinis požiūris į socialinę atskirtį atskleidžia tik vieną reiškinio pusę, pabrėždamas dominuojantį politinį socialinės atskirties kaip viešosios problemos diskursą, tačiau subjektyvūs mikrolygmens naratyvai leidžia atskleisti kur kas platesnę sampratą, redukuodami socialinės atskirties problemą į daugelį fragmentiškų nuo laiko ir erdvės priklausomų biografinių kontekstų, kuriuose išryškėja savita pasaulio interpretacija (Byrne 1999). Viena vertus, menkas ekonominis ir simbolinis kapitalas, sukaupiamas per socialinius tinklus, tarsi pagilina individualius, socialinės atskirties sąlygotus sunkumus. Tarp jaunų bedarbių vyrų, turinčių žemesnį išsilavinimą, itin ryškiai atsiskleidžia politinių galių praradimo aspektas ir socialinė marginalizacija. Kita vertus, jauni vyrai, turintys aukštesnį išsilavinimą, efektyviau naudojami ankstesne darbine profesine patirtim sukauptu socialiniu kapitalu ir socialiniais tinklais. Šie socialiniai ryšiai dažnai panaudojami kaip savotiška saugi „pagalvė“, mažinanti socialinės atskirties poveikį individui ir jo socialiniam gyvenimui.

Vienas iš svarbių praktinių klausimų – kaip ir kokiomis gerovės politikos priemonėmis būtų galima sumažinti socialinės atskirties poveikį pavienėms grupėms. Šiuo atveju, bendruomeniškumo skatinimas gali būti suvokiamas kaip viena iš galimų strategijų, vietos lygmeniu mažinant socialinės atskirties poveikį ir ekonomine, ir socialine prasme. Didelių, sėkmingai veikiančių bendruomenių kūrimasis yra sudėtingas ir kompleksiškas procesas, kuriam būtinos bent kelios iš daugelio socialinių glaudumą palaikančių sąlygų: kolektyvinis veiksmas, bendrai suvokiamas viešasis interesas, pakankamai išvystyta socialinė infrastruktūra, socialinis kapitalas ir stipri vietos tapatybė. Tačiau, kaip teigia Liz Richardson ir Katharine Mumford, mažos bendruomeninės grupės negali savarankiškai ir sėkmingai kovoti su socialinės atskirties pasekmėmis, tokiais kaip marginalizacija, socialinė poliarizacija, populiacijos mažėjimas (Richardson, Mumford 2002). Vis dėlto jos gali paskatinti efektyvesnę socialinės infrastruktūros plėtrą pavienėse vietovėse, kurią sudaro ne tik socialinių paslaugų tinklas, bet ir „gera kaimynystė“, socialinis pripažinimas, vietos gyventojų įgalinimas, aktyvus dalyvavimas viešuosiuose reikaluose. Pavienės kaimynystės ar bendruomeninės grupės gali palaikyti bendrų vertybių ir tapatybės formavimąsi, kuris itin svarbus atskirų socialinių grupių socialinės įtraukties didinimui.

Literatūra

- Bay, A. H., Blekesaune, M. 2002. "Youth, Unemployment and Political Marginalization." *International Journal of Social Welfare* 11 (2): 132–139.
- Behrens, M., Evans, K. 2002. "Taking Control of Their Lives? A Comparison of the Experiences of Unemployed Young Adults (18–25) in England and the New Germany." *Comparative Education* 38 (1): 17–37.
- Byrne, D. 1999. *Social Exclusion*. Milton Keynes: Open University Press.
- Buck, N. 2001. "Identifying Neighbourhood Effects on Social Exclusion." *Urban Studies* 38 (12): 2251–2275.
- Burchardt, T., Le Grand, J., Piachaud, D. 2009. "Introduction." In *Understanding Social Exclusion*, eds. J. Hills, J. Le Grand, D. Piachaud, 1–13. Oxford: Oxford University Press.
- Burchardt, T., Le Grand, J., Piachaud, D. 1999. "Social Exclusion in Britain 1991–1995." *Social Policy & Administration*, 33 (3): 227–244.
- Burns, D., Taylor, M. 1998. *Mutual Aid and Self-help: Coping Strategies for Excluded Communities*. Bristol: Policy Press.
- Carle, J., Hammer, T. 2005. "Activation or Alienation: Youth Unemployment within Different European Welfare Communities." In *Young People in Europe – Labour Markets and Citizenship*, eds. H. Bradley, J. J. B. M. van Hoof, 161–185. Bristol: Policy Press.
- Carle, J. 2000. "Political Activity in the Context of Youth Unemployment – Experiences from Young People in Six Northern European Countries." *Young* 8 (4):16–39.
- Crow, G. 2004. "Social Network and Social Exclusion: An Overview of the Debate." In *Social Networks and Social Exclusion: Sociological and Policy Perspectives*, eds. C. Phillipson, G. Allan, D. H. J. Morgan, 7–20. Gower Publishing, Ltd.
- Day, G. 2006. *Community and Everyday Life*. New York: Routledge.
- de Witte, H. 1992. "Unemployment, Political Attitudes And Voting Behaviour." *Politics and the Individual* 2 (1): 29–41.
- Fernandez, R. M., Harris, D. 1992. "Social Isolation and the Underclass'in." In *Drugs, Crime, and Social Isolation*, eds. A. Harrell, G. Peterson, 257–293. Washington, DC: The Urban Institute.
- Forrest, R., Kearns, A. 2001. "Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood." *Urban Studies* 38 (12): 2125–2143.
- Franzen, A., Hangartner, D. 2006. "Social Networks and Labour Market Outcomes: The Non-Monetary Benefits of Social Capital." *European Sociological Review* 22 (4): 353–368.

- Furlong, A., Cartmel, F. 1997. *Young People and Social Change. Individualization and Risk in Late Modernity*. Buckingham/Philadelphia: Open University Press.
- Granovetter, M. 1983. "The Strength Of Weak Ties: A Network Theory Revisited." *Sociological Theory* 1 (1): 201–233.
- Granovetter, M. 1985. "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness." *American Journal of Sociology* 91 (3): 481–510.
- Granovetter, M. 1973. "The Strength of Weak Ties." *American Journal of Sociology* 78 (6): 1360–1380.
- Guest, A. M., & Wierzbicki, S. K. 1999. "Social Ties at the Neighbourhood Level Two Decades of GSS Evidence". *Urban Affairs Review*, 35 (1): 92–111.
- Hammer, T. 2002. "Youth Unemployment, Welfare and Political Participation. A Comparative Study of Six Countries in Northern Europe." In *Changing Labour Markets, Welfare Policies and Citizenship*, eds. J. Goul Andersen, P. Jensen, 129–148. Bristol: Policy Press.
- Hammer, T. 2003. "The Probability for Unemployed Young People to Re-Enter Education Or Employment: A Comparative Study In Six Northern European Countries." *British Journal of Sociology of Education* 2: 209–223.
- Henning, C., Lieberg, M. 1996. "Strong Ties or Weak Ties? Neighbourhood Networks in a New Perspective." *Scandinavian Housing and Planning Research* 13 (1): 3–26.
- Johnston, L. 2000. *Snakes & Ladders: Young People, Transitions and Social Exclusion*. Bristol: Policy Press/JR.
- MacDonald, R. 1998. "Youth, Transitions and Social Exclusion: Some Issues for Youth Research in the UK." *Journal of Youth Studies* 1 (2): 163–177.
- MacDonald, R., ed. 1997. *Youth, the 'Underclass' and Social Exclusion*. New York: Routledge.
- MacDonald, R., Marsh, J. 2001. "Disconnected Youth?" *Journal of Youth Studies*, 4 (4): 373–391.
- Mesch, G. S., Levanon, Y. 2003. "Community Networking and Locally-Based Social Ties in Two Suburban Localities." *City & Community*, 2 (4): 335–351.
- Montgomery, J. D. 1991. "Social Networks And Labour-Market Outcomes: Toward An Economic Analysis." *The American Economic Review* 81 (5): 1408–1418.
- Montgomery, J. D. 1992. "Job Search and Network Composition: Implications of The Strength-of-Weak-Ties Hypothesis." *American Sociological Review* 57 (5): 586–596.

- Plug, W., Bois-Reymond, M. 2005. "Young People and their Contemporary Labour Market Values" In *Young People in Europe – Labour Markets and Citizenship*, ed. H. Bradley, J. J. B. M. van Hoof, 65–81. Bristol: Policy Press.
- Ramonaitė, A. 2006. „Draugų, pažįstamų, kaimynų tinklai ir bendruomeninės veiklos patirtys“. In *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*, sud. R. Žiliukaitė, A. Ramonaitė A. ir kt., 69–90. Vilnius: Versus aureus.
- Richardson, L., Mumford, K. 2002. "Community, Neighbourhood and Social Infrastructure." In *Understanding Social Exclusion*, eds. J. Hills, J. Le Grand, D. Piachaud, 202–226. Oxford: Oxford University Press.
- Savage, M., Bagnall, G., Longhurst, B. 2005. "Local Habitus and Working Class Culture." In *Rethinking Class: Culture, Identities and Lifestyle*, eds. F. Devine, M. Savage, J. Scott, R. Crompton, 95–121. London: Palgrave.
- Wallace, C. 2001. "Youth, Citizenship and Empowerment." In *Youth, citizenship and empowerment*, eds. H. Helve, C. Wallace, 11–31. Hampshire: Aldershot.
- Wallace, C., Kovacheva, S. 1998. *Youth in Society: The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*. London: Macmillan.
- Wellman, B. 1979. "The Community Question: the Intimate Networks of East Yorkers." *American Journal of Sociology* 84 (5): 1201–1231.
- Wellman, B., Wortley, S. 1990. "Different Strokes from Different Folks: Community Ties and Social Support." *American Journal of Sociology* 96 (3): 558–588.

Can Unemployment Restrain? Community Action, Social Support Networks and Public Participation

Summary

The article focuses on the question of how socially excluded groups in society use social support networks to reduce the negative effects of social stigmatization. The role of social networks is very important explaining such processes of social exclusion as marginalization, poverty or social polarization. Social networks allow to minimize the burden of social isolation, which separates individual from the main institutions such as family, friends, work or social welfare system. It also provides an important access to the financial and symbolic resources. Another analytical question is related to the analysis of the meaning of community and collective action. Can an interest in public affairs and active participation in community life be perceived as one of the most effective strategies to reduce social distance? In the article, the theoretical insights are complemented with the results of qualitative semi-structured interviews with young unemployed men under 40 years old. Empirical results reveal the ways in which unemployed young men maintain social support networks and what importance they

assign to strong and weak social ties. Do helplessness, social apathy and lack of empowerment invoked by unemployment disrupt the existing social ties and restrict the men's participation in community life? The lack of empowerment and social marginalization are more evident among young unemployed men with lower education. Their established social networks are fragmented and highly polarized. On the contrary, men with higher education use available social and symbolic capital more efficiently in order to reduce the social and economic risks caused by unemployment. Young unemployed people employ the concept of social justice that reflects the individual responsibility for their life choices. However, the rising visions of community and solidarity remain far behind the borders of identity.